

LA TRADICIÓ NAVEGA. CONSIDERACIONS ETNOGRÀFIQUES ENTORN A LES EMBARCACIONS TRADICIONALS

ELISEU CARBONELL

ICRPC - Universitat de Girona

L'escriptor Josep Pla solia dir que els pagesos eren anti-traditionalistes. Que la tradició era una elaboració dels homes de lletres. Que els pagesos «no estan per tradicions»¹. Només els pagesos rics, deia, es tornen tradicionalistes quan descobreixen el camp a través de la literatura. Però els pagesos pobres, que són la immensa majoria, la tradició «tant se'ls en dona». Això pot relacionar-se amb la idea de Raymond Williams quan a *El camp i la ciutat*² escrivia que un camp en activitat productiva no és mai un paisatge. Fent una analogia podríem dir que una embarcació no és tradicional fins que deixa d'usar-se per a transportar persones i mercaderies o per anar a pescar.

Quan ens enfrontem a l'estudi de les embarcacions tradicionals, el primer concepte que hem de considerar és justament el de «tradició», que necessàriament ens remet al debat al voltant de «l'invent de la tradició»: moltes de les

1. Josep PLA, «Ramon Turró (1854-1926)», dins: *Homenots. Primera sèrie*. Obra completa, vol. 11. Barcelona: Destino, [1969], p. 146

2. Raymond WILLIAMS [1973], *El campo y la ciudad*. Buenos Aires: Paidós, 2001.

tradicions a Europa, tal com va mostrar Eric Hobsbawm³, van ser construïdes entre 1870 i 1914 i, per tant, poden o fins i tot han ser de-construïdes. Aquest plantejament portat a les seves darreres conseqüències va ser la causa d'un subtil i profund desprestigi acadèmic de les tradicions, subjectes a una revisió sovint més inquisitorial que crítica, com bé ha assenyalat Alessandro Testa⁴, per part de l'antropologia post-moderna nord-americana. Va ser així com els estudiosos del folklore, com a ciència de la tradició, van haver de buscar refugi en l'estudi del patrimoni, com explicà Barbara Kirshenblatt-Gimblett⁵. El terme «folklore» va ser paulatinament substituït en els anys noranta en els documents oficials de la UNESCO pel de «patrimoni cultural immaterial», per les seves connotacions pretesament pejoratives⁶. Però com han demostrat diferents antropòlegs en els darrers anys⁷, el concepte «tradició» segueix sent un concepte molt important per les poblacions europees. En el meu propi treball de camp sobre les embarcacions tradicionals i pesca artesanal a Catalunya percebo la vivacitat i intensitat del concepte «tradició» vinculat a les coses de la mar per contraposició al modernitat industrial i capitalista, com tractaré de mostrar.

3. ERIC HOBSBAWM; TERENCE RANGER (eds.) *La invención de la tradición*. Barcelona: Crítica, 2002.

4. ALESSANDRO TESTA, «È la 'tradizione' ancora buona da pensare? Riflessioni critiche su una nozione controversa», *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 53, (2016): 63-91

5. BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT, «Theorizing heritage», *Ethnomusicology*, 39(3), (1995): 367-380

6. BEATRIZ SANTAMARINA, «Los mapas geopolíticos de la UNESCO: entre la distinción y la diferencia están las asimetrías. El éxito (exótico) del patrimonio inmaterial», *Revista de Antropología Social* 22, (2013): 263-286.

7. VEURE, per exemple: JOSÉ A. GONZÁLEZ ALCANTUD, *Economía contra tradición*. Granada: Universidad de Granada, 2000; ROB VAN GINKEL, «Killing giants of the sea: contentious heritage and the politics of culture», *Journal of Mediterranean Studies* 15(1), (2005): 71-98.

Però deixo ara aquest debat per centrar-me en el replantejament teòric que van fer Hobsbawm i Ranger sobre les tradicions. Al pròleg del seu llibre escriuen aquesta formulació tants cops citada: «La ‘tradició inventada’ implica un conjunt de pràctiques, normalment governades per regles acceptades oberta o tàcitament i de naturalesa simbòlica o ritual, que busquen inculcar determinats valors o normes de comportament mitjançant la seva repetició, cosa que automàticament implica continuïtat amb el passat»⁸.

En el paràgraf següent, Hobsbawm aclareix que cal distingir entre tradició i costum. Aquest és un detall important que potser no s’ha tingut prou en compte. El costum, diu Hobsbawm, «predomina en les societats anomenades tradicionals». Per tant, quan en l’àmbit popular s’usa el terme «tradicional» com un adjectiu (per exemple, «embarcació tradicional»), es fa referència al costum de les societats tradicionals. Hobsbawm posa com a exemple que quan els moviments camperols reclamaven un dret apel·lant a «costums des de temps immemorials» no expressaven un fet històric, sinó el delicat equilibri de forces en la lluita constant d’un poble contra els seus explotadors.

Allò «tradicional», com a adjectiu, adquireix així una dimensió de costum, d’experiència i de continuïtat amb el passat. És més, serveix d’instrument o d’eina social per a determinats col·lectius, com veurem. Això permet abordar l’estudi de la tradició, en el cas que aquí ens ocupa les embarcacions tradicionals, com la identificació de les permanències i innovacions socials i no tant de les invencions o fabricacions, unes permanències que ens parlen d’estructures estables que es transmeten a través del temps mitjançant un patrimoni que està viu i que permet també innovar.

8. HOBBSAWM i RANGER, *op. cit.*, p. 8

La tradició, com deia l'antropòleg nord-americà Richard Wilk⁹, és «una ficció persuasiva que serveix per a usos pràctics del dia a dia». En èpoques de relativa estabilitat econòmica i ecològica, deia l'antropòleg, es parla poc de la tradició. Però en canvi, en temps d'instabilitat, quan l'ordre econòmic i social estan en perill, el passat adquireix importància i significat.

Passo a exposar breument un exemple etnogràfic. El desembre de l'any 1990, l'alcalde de Sant Pol de Mar va enviar la brigada municipal a la platja perquè calessin foc a la «Lorenzo», la darrera embarcació de pesca professional que restava a la platja, testimoni d'un món desaparegut. Sant Pol havia estat un dels principals punts pesquers del Maresme amb varada des de la platja fins a mitjan segle vint¹⁰. Amb la construcció del port d'Arenys les barques van anar marxant de la platja de Sant Pol fins que el 1985 es va retirar el darrer patró. El turisme s'havia erigit en la principal indústria del país i la platja havia d'estar «neta», també de barques velles, quan arribessin els estiuejants.

Només una generació després, ha sorgit al mateix lloc un moviment molt actiu per recuperar el patrimoni marítim de la vila. A falta d'embarcacions grans per restaurar, es va decidir construir-ne una de nova, el llaüt *Sant Pau* de 10,5 metres d'eslora. Ho va fer una associació d'amants de les embarcacions tradicionals anomenada «A tot drap», que va encarregar a un mestre d'aixa la construcció d'una rèplica del llaüt de sardinal *Saint Pierre*, del municipi occità de Parlavàs, prop de Montpeller, construït el 1908 i declarat el

9. Richard WILK, «Tradition and Anti-Tradition: Continuity and Discontinuity» in *Maya Ethnohistory* (1998) (n.p.) Paper presented at the annual meeting of the American Anthropological Association.

10. Joan Lluís ALEGRET; Berta NADAL, *Les confraries de pescadors. La dimensió social de la pesca a Catalunya*. Barcelona: Direcció General de Pesca Marítima, 1987.

2010 «Monument històric de França». El *Sant Pau* va ser batejat a la platja de Sant Pol l'any 2008 i des de llavors representa el poble en les trobades d'embarcacions tradicionals i participa en molts actes festius de la vila.

L'any següent, el setembre de 2009, es va celebrar a Mataró la «Festa de la pesca catalana», una celebració anual que reuneix el sector professional de la pesca, organitzada pel Departament corresponent de la Generalitat. Hi participen representants de totes les confraries de Catalunya, així com diferents autoritats. Cada any se celebra en un port diferent i, darrerament, també es convida el públic general a participar en els actes i exposicions que s'organitzen per donar a conèixer el sector entre la ciutadania. Doncs bé, aquell any 2009 la Generalitat va convidar a diferents embarcacions tradicionals a participar a la «Festa de la pesca» per ser exhibides al port de Mataró. L'associació «A tot drap» hi va portar el *Sant Pau*. En aquesta associació hi ha persones que són simplement aficionades a la navegació a vela llatina, però també hi ha alguns pescadors professionals. El *Sant Pau* va arribar a Mataró amb la coberta decorada amb estris de pesca antics i una pancarta penjada de l'antena on es llegia el següent missatge: «Pesca responsable i sostenible». Es tractava clarament d'una acció de protesta contra les polítiques comunitàries de la UE que han afavorit la pesca industrial en perjudici de la pesca artesanal. Cal recordar que en la darrera dècada la pesca artesanal ha vist desaparèixer a Catalunya dos terços de la seva flota.

Però no era aquesta l'acció d'un sindicat de treballadors del mar sinó d'una associació cultural dedicada a la conservació i promoció de patrimoni marítim local. L'embarcació tradicional, el llaüt *Sant Pau* en aquest cas, va ser usat com una apel·lació al costum ancestral, que deia Hobsbawm, als drets d'un sector professional, el de la pesca artesanal, en el context de la forta crisi que està patint, aprofitant la reunió

organitzada per l'administració, però no com la representació d'una tradició repetitiva i estàtica. Més aviat al contrari, en els discursos ambientalistes, la pesca tradicional es presenta com l'aposta de continuïtat i de futur davant d'altres modalitats de pesca industrial no sostenibles o, com diuen en francès, *développement non durable*.

Per acabar, l'any 2015 vaig passar una enquesta als membres de la «Federació catalana per la cultura i el patrimoni marítim i fluvial»¹¹ que aplega les associacions locals de patrimoni marítim de Catalunya, per tal de determinar què és una embarcació tradicional catalana segons ells. Per elaborar les preguntes em vaig basar en els cinc axiomes bàsics que, segons Nathalie Heinich¹², s'usen per identificar i inventariar el patrimoni, que són l'antiguitat, l'autenticitat, la raresa, el significat i la bellesa.

Les respostes mostraven que a l'hora de definir una embarcació tradicional catalana els elements més importants no eren la raresa, la bellesa estètica, el lloc on fou construïda, els usos anteriors, ni tan sols els materials o l'antiguitat. L'aspecte més important considerat pels enquestats fou que l'embarcació navegues, que estigués en condicions de navegar i fos habitualment utilitzada. Això descartava les embarcacions que es conserven en museus, que poden tenir un interès històric, artístic o etnogràfic, però que són incapaces de navegar. El que defineix l'embarcació tradicional és la seva finalitat, la navegació.

11. Per més informació sobre aquesta enquesta vegeu: Eliseu CRABONELL, «What is a Traditional Boat? The Continuity of Catalan Traditional Boats», S. LIRA; R. AMOEDA; C. PINHEIRO (ed). *Shanring Cultures 2015. Proceedings of the 4th International Conference on Intangible, Heritage*, Barcelos: Green Lines Institute for Sustainable Development, 2015, p. 339-348.

12. Nathalie HEINICH, *La fabrique du patrimoine: de la cathédrale à la petite cuillère*. Paris: Maison des Sciences de l'Homme, 2009.

L'embarcació tradicional navega literalment en el mar però simbòlicament en el temps, connectant el passat amb el present. La clau del significat de les embarcacions tradicionals està doncs en la continuïtat.

Així ho veia Josep Pla, amb qui acabaré com he començat. Ell també era molt aficionat a navegar amb un petit gussí per la Costa Brava. Durant els anys de la postguerra, mentre vivia aïllat, com ell deia, entre pescadors i pagesos, a Fornells de Begur i a Cadaqués, va escriure algunes de les seves millors pàgines. El 1947 va publicar *Cadaqués*, que ens parla de la vida tradicional en aquest petit poble i en el pròleg del qual sentenciava: «En el clos d'una cultura, hi ha una missió obscura però indispensable: continuar».

